

In het spoor van Domela Nieuwenhuis

Ron Blom

In het spoor van Domela Nieuwenhuis

*Vroeg communisme en radicaal socialisme
in Friesland (1907-1935)*

NOORDBOEK

© 2019 Ron Blom | Uitgeverij Noordboek

Omslagontwerp Monique Vogelsang
Boekverzorging Mark van Houten

ISBN 978 90 5615 569 8
NUR 680

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door:

J.E. Jurriaanse Stichting
Leo Lande Stichting
Stichting Unger-Van Brero Fonds
Van Heloma Stichting
Stichting voor onderzoek naar en vorming in het Wetenschappelijk Socialisme

Machiel Aarten, Max van den Berg, Pieter van den Berg, Rob Berkman,
Chris Beuker en Conny Ruigrok, Jan en Martin Blom, Pepijn Brandon,
Igor Cornelissen, A.A. van Dijk, Eric Fischer, Pim Fischer, Louis Heinsman,
Geertjan Herder, Jack Hofman, Rienk J. de Jong, Jacques Kleverlaan,
Sjarrel Massop, Erik Meijer, Ine Molenkamp, Herman Pieterse, Ronald Portier,
Frank van Santvoort, Jasper Schaaf, Roland Siebe, Rinze Visser, Harm de Vos,
Dick en Els de Winter e.a.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd,
opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt in
enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën,
opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke
toestemming van Uitgeverij Noordboek, postbus 234, 8400 AE Gorredijk,
Nederland - info@noordboek.nl.

De uitgeverij heeft ernaar gestreefd alle copyrights van de in deze uitgave
opgenomen illustraties te achterhalen. Aan hen die desondanks menen alsnog
rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met
Uitgeverij Noordboek

Noordboek is onderdeel van
zo leafdesdichten en in liet fan wanhoop bv

www.noordboek.nl

INHOUD

Voorwoord	7
De SDP, een revolutionaire splinter	15
Uittocht onder leiding van 'rode' Jet Roland Holst	31
Voorzichtige regionale samenwerking	38
Einde van de Eerste Wereldoorlog, demobilisatie en afdelingswerk	59
Worteling en consolidatie	97
Communistische broederstrijd, hereniging, concurrentie en nasleep	154
Conclusies	206
Eindnoten	231
Personenregister	251
Plaatsnamenregister	259

VOORWOORD

Over breuken en verbinding

Al eerder stelde ik op basis van een vorig boek, *De oorlog, voor het volk een tragedie. De Provinciale Arbeiders- en Soldatenraad tijdens de Eerste Wereldoorlog in Friesland* vast, dat zo weinig van de lokale en regionale kopstukken van de toen nog kleine Communistische Partij Nederland (CPN) en haar voorlopers terechtkwamen in de latere partij, die de auteur Chris Beuker behandelt in zijn, ook in 2017 verschenen, publicatie *Communistisch verzet in Friesland 1925-1945*.¹ Na het lezen van zijn boek vroeg ik me af in hoeverre er sprake was van een breuk met de CPN, uit de periode 1925 tot aan de Tweede Wereldoorlog die Chris beschrijft. Uitgeverij Bornmeer bracht mij met hem in contact, zodat ik mijn onderzoeksvraag verder kon aanscherpen. De kenmerken van het ledenbestand van de CPN uit de begintijd – de eerste generatie – wilde ik graag vergelijken met de latere generatie van leden van de geconsolideerde en meer in de greep van Moskou gevangen CPN van eind jaren twintig en begin jaren dertig.

Ondertussen was ik begonnen met een reeks van presentaties rondom mijn boek over de provinciale arbeiders- en soldatenraad in Friesland, waarbij ik Drachten, het Domela Nieuwenhuismuseum in Heerenveen, Leeuwarden, Noordwolde en Appelscha aandeed. In die laatste plaats verzorgde ik samen met Beuker een duopresentatie tijdens de anarchistische Pinksterlanddagen en een lezing voor de plaatselijke historische vereniging. De verbinding die Chris graag zoekt, werd door mij dankbaar aanvaard en resulteerde in diverse ontmoetingen en uitwisselingen in Haulerwijk en Appelscha op het anarchistische terrein ‘Tot Vrijheidsbezinning’. Mede door de input bij de presentaties en de discussies kreeg het voornemen een studie te verrichten naar de vroege communistische en radicaal socialistische beweging in Friesland steeds vastere vorm.

Ook buiten de provincie werd ik uitgenodigd om te komen vertellen over mijn boek, zoals voor de anarchistische groep in Nijmegen en voor de zomerschool van de Internationale Socialisten. Verder had ik als bestuurslid van het Henk Sneevliet Herdenkingscomité regelmatig contact met de onlangs overleden Rien Dijkstra van de Stichting Spanje 1936-1939, die zich richt op de Nederlandse Spanjestridders. Net als bij Beuker bleek er van zijn kant sprake van oprechte openheid – verbinding – tussen geïnteresseerden vanuit de voormalige communistische en de revolutionair socialistische beweging. De Muur en daarmee het Oostblok waren intussen dertig jaar geleden gevallen, toen het einde van de geschiedenis volgens de politicoloog Fukuyama aanstaande leek. Er was volgens hem geen alternatief meer voor het kapitalisme, maar vele jaren later ontstond de andersglobaliseringsbeweging tegen het neoliberalisme. Er kwam een vernieuwingsbeweging op in de FNV en de schoonmakers voerden actie. Er waren wereldwijde mobilisaties tegen de oorlogen in Afghanistan en Irak, een Arabische Lente brak uit en steeds grotere groepen in de maatschappij begonnen zich zorgen te maken over de acute ecologische crisis als gevolg van menselijk ingrijpen. Met het aan de macht komen van Donald Trump in de Verenigde Staten nam daar ook de populariteit van socialistische ideeën toe.

Voor de bekende Duitse revolutionair socialiste Rosa Luxemburg was de keuze aan het einde van de Eerste Wereldoorlog ‘Socialisme of Barbarij’. Zij werd samen met de Duitse parlementariër en dienstweigeraar Karl Liebknecht om hun moedige antimilitaristische stellingname vermoord door de wegbereiders van het Duitse fascisme. En of het niet genoeg was, volgde er ook nog een Tweede Wereldoorlog waarin, onder andere in Friesland, diverse communistische en radicaal socialistische activisten zich verzetten tegen de nazistische barbarij. Zij voegden daad bij woord en moesten daarvoor betalen met hun leven. Ook zij waren, net als Luxemburg, op basis van decennia van strijd overtuigd geraakt van de noodzaak van een antikapitalistisch en socialistisch alternatief. Onder de huidige heersende wereldeconomische verhoudingen kan een dergelijk alternatief alleen nog maar globaal zijn.

Onderzoeksmethode en benadering

Bij het kiezen van de onderzoeksmethode voor dit boek heb ik me gebaseerd op Nederlandse en internationale voorbeelden van vergelijkbare sociologische studies naar de (regionale) inplanting van communistische en socialistische stromingen. Zo deed de Limburgse sociaal-historicus Ad Knotter onderzoek naar de inplanting, verkiezingsuitslagen en sociale samenstelling van het ledenbestand van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) in Maastricht, waarbij hij mede voortborduurde op onderzoek van andere sociaal-historici.² De socioloog Henny Buiting onderzocht in het negentiende hoofdstuk getiteld 'partijorganisatie en partijstrijd' van zijn proefschrift *Richtingen- en partijstrijd in de SDAP. Het ontstaan van de Sociaal-Democratische Partij in Nederland* de sociale samenstelling, stratificatie en regionale kenmerken van de SDAP in relatie tot de interne politieke strijd tussen de reformistische sociaaldemocratische en revolutionair-marxistische vleugel.³ De auteurs Maarten de Bok, Johan Frieswijk en Bertus Mulder beschreven in *100 Jaar Sociaal-Democratie in Friesland* de historie van de Friese SDAP en de latere Partij van de Arbeid.⁴ Rudi Harthoorn maakte een sociologische en geografische analyse van de lokale communisten in zijn boek *Vuile oorlog in Den Haag. Bestrijding van het communistisch verzet tijdens de Duitse bezetting* en nam daarbij ook de Rotterdamse situatie mee.⁵ Jan Willem Stutje, de biograaf van de Nederlandse communistenvoorman Paul de Groot, bestudeerde al eerder de communistenaanhang in de diverse Amsterdamse wijken en buurten.⁶ Ook in andere landen is zulk onderzoek verricht. In Frankrijk is het onder meer de pionier Jacques Girault die het begrip *implantation* heeft toegepast op de communistische beweging in dat land.⁷

Naast het bestuderen van de regionale inplanting van het begin van de communistische beweging in Friesland, besteed ik in dit boek verder aandacht aan de overdracht van politieke stijl, waarden en houdingen (tradities en cultuur) van die vroege communistische beweging tussen het ontstaan van de Sociaal-Democratische Partij (SDP) en circa 1925, naar de volgende politieke generatie(s) in de jaren dertig en uitlopend tot in de jaren veertig. Ook op dit gebied is

vanzelfsprekend al veel voorwerk verricht en zijn interessante studies gepubliceerd.⁸

Deze studie van de Friese communistische beweging uit de begintijd is behalve sociologisch uiteraard ook politiek-organisatorisch getoonzet, maar zal tevens een culturele benadering kiezen. Ook hierbij sluit ik aan bij eerder verricht cultureel onderzoek van de geschiedenis van de Nederlandse arbeidersbeweging.⁹ Daarbij staat het belang van het biografische aspect bij de bestudering van de socialistische arbeidersbeweging voorop.¹⁰

In de historiografie van de Russische Revolutie vonden er in de afgelopen periode belangrijke ontwikkelingen plaats, die kunnen worden samengevat als een verbreding in drie richtingen: tijd, plaats en thematiek. Een goed voorbeeld van verbreding in de tijd is het grote internationale onderzoeks- en publicatieproject 'Russia's Great War and Revolution', dat beoogt de verschillende facetten van de Russische Revolutie, inclusief de internationale weerklink, te begrijpen in hun *wider arc*.¹¹ Een ander voorbeeld van de verbreding in tijd is het seminar *Inspiration from afar: Responses to the Russian Revolution in the Dutch World* dat in november 2016 op het Huygens Instituut werd gehouden. Het resultaat van deze conferentie verscheen in de vorm van een special van het *Tijdschrift voor Geschiedenis* onder de titel *Inspiratie uit de verte. Reacties op de Russische Revolutie in Nederland, Indonesië en Suriname*.¹²

Het beginpunt van 1914 in de historiografie is daarbij zeker te smal, omdat de radicalisering aan het eind van de oorlog, de *rising red tide* van stakingen en de groei van linkse bewegingen in het begin van de jaren twintig, al ruim daarvoor begint. Dat geldt tevens voor Friesland onder invloed van de inspanningen van Ferdinand Domela Nieuwenhuis en deze is zelfs te traceren tot ver buiten Europa in de koloniale wereld. Dat heeft dus ook gevolgen voor de geografische verbreding. Op bescheiden wijze zal ook de strijd in Indonesië in dit boek over de vroege Friese communistische en radicaal socialistische beweging figureren.

Ten slotte is er qua thematiek meer internationale aandacht voor onder meer de *cultural*, de *gender* en de *biographical turn*. De kopstukken van de Russische Revolutie, hun prominente tegenstanders en navolgers in Europa, hebben altijd volop in de belangstelling van biografen gestaan. Nieuw is tegenwoordig de grote aandacht voor leden uit de *rank and file* van radicale en communistische bewegingen, voor transnationale revolutionaire carrières en netwerken, en voor de zelfstandige rol van individuele interpretatoren in de vormgeving van de receptie van de revolutie.¹³ Zeer bruikbaar daarbij waren voor mij de memoires van de communisten Pieter Roelof Harkema en die van de familie De Vos.

Een laatste opmerking vooraf betreft wederom de historiografische verschuiving, maar dan meer in relatie tot het eindpunt van de ‘Val van de Muur’ en daarmee van het zogeheten reëel bestaande communisme of socialisme. Meer dan honderd jaar na de Russische Revolutie bestaat onder betrokken en geëngageerde onderzoekers naar de geschiedenis van de communistische beweging tegenwoordig meer serieuze aandacht voor andere radicale stromingen in de marge ervan, zoals de revolutionair socialistische beweging rond de communistische opposant Henk Sneevliet, het vrije socialisme ofwel anarchisme en de trotskisten.¹⁴

Dit jaar is het een eeuw geleden dat de aartsvader van het Nederlandse socialisme Ferdinand Domela Nieuwenhuis overleed. Deze ‘romantische revolutionair’ riep al vroeg op tot de onafhankelijkheid van Nederlands-Indië. Hij liep daarmee vooruit op de bekende leus van de CPN ‘Indië los van Holland’. Domela Nieuwenhuis wijdde zich ook als eerste in Nederland aan een samenvatting van Karl Marx’ bekende werk *Das Kapital* onder de titel *Kapitaal en Arbeid*.¹⁵ Marx, die Nederlands las, sprak er in een van zijn brieven aan Domela zijn tevredenheid over uit, maar gaf in kanttekeningen in het presentexemplaar ook blijk van kritiek. Deze wisselwerking tussen kameraadschappelijkheid en kritiek tekende ook de waardering van de Friese communisten voor de pioniersarbeid van Domela Nieuwenhuis. In het bijzonder in deze provincie begaven de vroege communisten en radicale socialisten zich in het

spoor van Ferdinand Domela Nieuwenhuis, die hen voorging in de fundamentele strijd om gelijkheid en sociale bevrijding.

Bronnen

Bij het onderzoek heb ik gebruik kunnen maken van een groot aantal bronnen. De meeste daarvan zijn vrij eenvoudig terug te vinden in het uitgebreide notenapparaat. Om nu toch al meteen een indruk te geven, zal ik een selectie van de gebruikte bronnen noemen. Voor de kranten heb ik de steeds ruimer gevulde digitale krantenbank van Delpher kunnen raadplegen. Wat betreft de klassieke papieren archieven heb ik kunnen putten uit de collecties van het Nationaal Archief (NA), van het Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG), van Tresoar en van de lokale archieven en historische verenigingen. Voor de genealogische informatie waren Allefriezen.nl en Militieregisters.nl onontbeerlijk. Datzelfde geldt voor de lijst van dienstweigeraars op humanitarisme.nl en voor de rapporten van de Centrale Inlichtingendienst (CID) die ook digitaal te raadplegen zijn.¹⁶ Ten slotte heb ik naast memoires natuurlijk ook veel achtergrondliteratuur bestudeerd over de Friese, de Nederlandse en de internationale socialistische beweging.

Indeling

Dit boek bestaat naast dit voorwoord uit zes hoofdstukken. Hoofdstuk een met de titel 'SDP, een revolutionaire splinter' behandelt de begintijd van de communistische partij in Friesland, waarvan de oorsprong ligt in de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) van de Friese socialist en dichter Pieter Jelles Troelstra. Het tweede hoofdstuk 'Uittocht onder leiding van "rode" Jet Roland Holst' behandelt het vertrek uit de SDAP en de zelfstandige organisatievorming van de opposanten in de vorm van de daaropvolgende fusie met de SDP. De voorzichtige regionale samenwerking komt aan bod in het derde hoofdstuk. In het volgende hoofdstuk ga ik in op het einde van de Eerste Wereldoorlog, de demobilisatie en het afdelingswerk. Hoofdstuk vijf heeft als titel 'Worteling en consolidatie'. Het zesde en laatste hoofdstuk staat in het teken van de scheuring van de CPN/CPH: 'Communistische broederstrijd, hereniging, concurrentie en nasleep'. Het boek wordt afgesloten met conclusies.

Dankwoord

Rest mij nog diverse individuen en organisaties te bedanken. ‘Verbindingsman’ Chris Beuker, de autoriteit op het vlak van de Friese sociale geschiedenis Johan Frieswijk en Dick de Winter van het Henk Sneevliet Herdenkingscomité voor het kritisch doorlezen van het manuscript en het beschikbaar stellen van beeldmateriaal. Redactrice Martsje de Jong voor het nauwgezet doornemen van de tekst en het wijzen op mogelijke misinterpretaties: ‘Bij een meesteres hebben de meeste mensen toch een ander beeld. Gewoon penningmeester.’ De verantwoordelijkheid voor de uiteindelijke tekst ligt uiteraard bij mij.

Daarnaast stelden een groot aantal individuen, familieleden, organisaties en instellingen mij in staat om gebruik te maken van fraaie foto’s en nieuwe informatie. Anja R. van Lune als beheerder van de collectie van haar vader Anne van Lune, Bart Lankester, de familie Sterringa en de Geert Sterringa Stichting, de journalisten Kerst Huisman en Lourens Looijenga, Kees Bangma, het Museum Heerenveen, Eisse Kalk (familie van Pieter Roelof Harkema), Sadi Huitenga-van der Heide, Harm de Vos, Museum Opsterlân, Verzetsmuseum Amsterdam, Roel T. van der Heide (familiefoto’s Eisenga), Roelie Spanjaard van de rijk gevulde Lemmer website www.spanvis.com, Oudheidkamer Lemmer, Cora Boxma en Tonnie van Zanten-Schoutese (kleindochter en dochter van Willem Schoutese), Annie Pyl (familie van Piet Dijkstra), familie Van de Kaa, Wolter E. Postma (kleinzoon van Wolter Postma), het Dorpsarchief van Oude- en Nieuwehorne, het Historisch Centrum Leeuwarden, het Historisch InformatiePunt Jubbega, Schurega en Hoornsterzwaag, het Dorpsarchief Roordahuizum, het Amsterdamse café De Ijsbreker, Nederlandsche Tramweg Maatschappij-kenner Wytze Wijbenga, de fotograaf Martin van Nieuwenhoven, Hans Bosma, Cor Wedman, de familie van fotograaf Sjoerd Andringa, Jeannet de Boer-Bouma van de gemeente Heerenveen, archivaris Hessel Jaasma van de gemeente Súdwest-Fryslân, Schelte de Beer van gemeente Tytsjerksteradiel, Peter Leising van het archief van de gemeente Smallingerland, Douwe Zwart van het historisch archief van de gemeente Het

Bildt, Fries vakbondshistoricus Rienk J. de Jong, Pieter van den Berg, Ids Westra met zijn kaarten en foto's van Hardegarijp, Stichting Werkgroep Oud-Heerenveen, Murk en Marijke Bottema (kleinzoon van Murk Bottema met echtgenote), Henk Robert Koolmoes (kleinkind van Ruth Koolmoes), Fred Hoogenboom van de Historische Vereniging Bakkeveen, Wies Visser en Marga Schriemer-Bosma (achterkleinkind van Jan K. Bosma).

I DE SDP, EEN REVOLUTIONAIRE SPLINTER

De in 1909 van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) afgesplitste linkse Sociaal-Democratische Partij (SDP), eind 1918 omgedoopt in Communistische Partij Nederland (CPN), had het lastig om in Friesland voet aan de grond te krijgen. De 'steunpunten' van de nog kleine SDP/CPN bevonden zich vooral in het westen van het land, in de grote steden. Tegenover de meer parlementair gerichte, dominante SDAP was er aanvankelijk slechts ruimte voor stromingen die zich uitsluitend beriepen op het anti-parlementaire, vrije socialisme, geïnspireerd door vooral Ferdinand Domela Nieuwenhuis en andere anarchisten zoals Hendrik Ebo Kaspers. De laatste werd vooral bekend als redacteur van het Noord-Nederlandse weekblad *De Arbeider. Vrij Communistisch Orgaan voor Groningen, Friesland en Drenthe*.

Friesland was rond 1900 een grotendeels agrarisch gebied. Ongeveer veertig procent van de beroepsbevolking was werkzaam in die sector of daarvan afhankelijk. En toch lukte het de SDAP om onder deze bijzondere omstandigheden uit te groeien tot de absolute dominante politieke kracht op links. Dat is opmerkelijk, want de socialistische beweging heeft over het algemeen de meeste kansen in de steden onder het proletariaat.¹⁷ Er waren andere provincies met agrarische problematiek, armoede (structurele werkloosheid) en lage inkomens, maar daar kwam het socialisme niet tot bloei. Hier speelde een rol dat de provincie een moderne en expanderende zuivelindustrie kende, met een al spoedig sterke vakbeweging. Een verdere verklaring biedt het Friese volkskarakter, dat bestaat uit een krachtig vrijheidsgevoel en een sterke zin voor het ideële. De Friezen vormden volgens de in Sneek opgegroeide marxistische econoom Sam de Wolff een apart volk zonder eigen